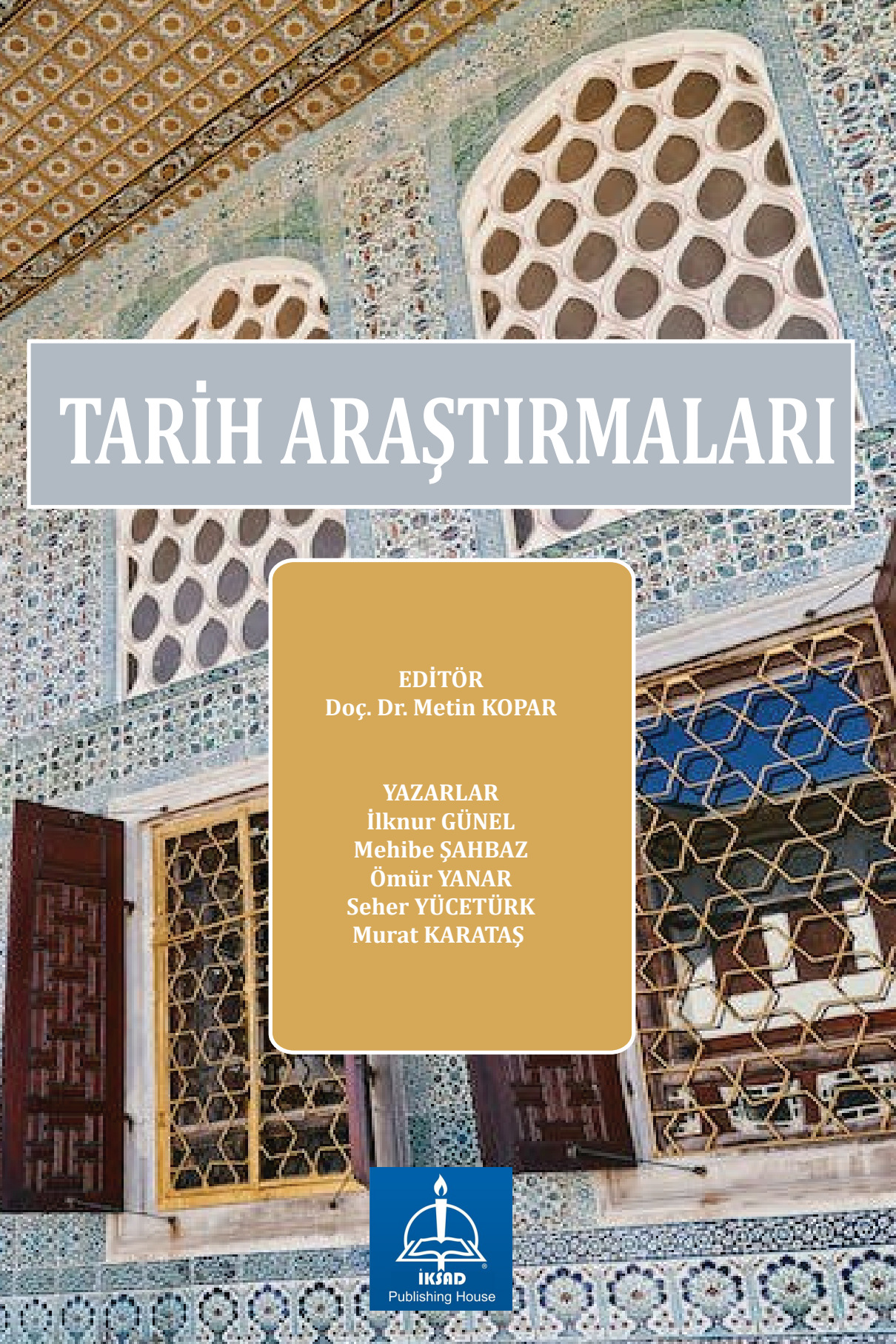

TARİH ARAŞTIRMALARI

EDİTÖR
Doç. Dr. Metin KOPAR

YAZARLAR
İlknur GÜNEL
Mehibe ŞAHBAZ
Ömür YANAR
Seher YÜCETÜRK
Murat KARATAŞ

İKSAD
Publishing House

TARİH ARAŞTIRMALARI

EDİTÖR

Doç. Dr. Metin KOPAR

YAZARLAR

İlknur GÜNEL

Mehibe ŞAHBAZ

Ömür YANAR

Seher YÜCETÜRK

Murat KARATAŞ

İKSAD Publishing House

Copyright © 2022 by iksad publishing house
All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by
any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. Institution of Economic Development and Social Researches Publications®
(The Licence Number of Publicator: 2014/31220)
TURKEY TR: +90 342 606 06 75
USA: +1 631 685 0 853
E mail: iksadyayinevi@gmail.com
www.iksadyayinevi.com

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.
Iksad Publications – 2022©

ISBN: 978-625-8213-66-9
Cover Design: İbrahim KAYA
October / 2022
Ankara / Türkiye
Size = 16x24 cm

İÇİNDEKİLER TABLOSU

ÖNSÖZ 3

BÖLÜM I 7

ESKİ ÇAĞ'DA DOĞU AKDENİZ'DE TİCARİ BİR ÜS: KIBRIS 7

BÖLÜM II 29

OSMANLI'DA DARBELER 29

BÖLÜM III 51

KLASİK OSMANLI TOPLUM YAPISINDA YENİ EĞİLİMLER VE BU EĞİLİMLERİN OSMANLI BÜROKRATLARI TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ 51

(16. YÜZYIL SONLARINDAN 17. YÜZYIL ORTALARINA KADAR) 51

BÖLÜM IV 71

OSMANLI TOPLUMUNDA EVLENMEK İÇİN GEREKLİ AŞAMALAR VE ÇOK EŞLİLİĞE DAİR 71

BÖLÜM V 87

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ VE SONUÇLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME 87

BÖLÜM V

TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ VE SONUÇLARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Murat KARATAŞ[80]

[80]Dr., Abdullah Gül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Kayseri/Türkiye, murat.karatas@agu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1174-5828.

Giriş[81]

Fransız İnkılabının milliyetçilik/bağımsızlık ilkesini pratiğe dökmek isteyen Yunanlılar, 19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklanma ve bağımsızlığını kazanma sürecine girdi. Mart 1821'de başlayan bu süreç Osmanlı-Rus harbi sonunda imza edilen Edirne Antlaşması (1829) ile hedefini gerçekleştirdi. Yunan bağımsızlığının bu kadar kısa sürede gerçekleşmesi iki etmenden beslendi. Bu etmenlerin ilki Yunan aydınların kurduğu Filik-i Eterya [Dostlar Cemiyeti]'nin[82] yoğun çabası olurken ikincisi başta Rusya olmak üzere Fransa, İngiltere gibi devletlerin verdiği güçlü destek oldu[83]. Bundan sonra Yunanistan "*Megali İdea [Büyük Ülkü]*"[84] doğrultusunda sürekli olarak Osmanlı Devleti aleyhine genişlemeye başladı. Bu genişleme, Mayıs 1919'da Yunan ordularının "*Anadolu Seferi*" ile doruk noktasına ulaşmış ancak Eylül 1922'de Büyük Taarruz ile sona ermiştir[85]. Yaklaşık 40 ay süren Anadolu'nun işgal süreci Büyük Taarruz ile sona ererken bozguna uğrayan Yunan ordularının peşinden yüz binlerce Anadolu Rum'u

---

[81] Bu çalışma yazarın Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı'nda Doç. Dr. Vahdet Keleşyılmaz gözetiminde tamamlanan "**Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi (1923-1925)**" başlıklı Yüksek Lisans Tezinden üretilmiştir.

[82]Filik-i Eterya Cemiyeti 1814 yılının sonlarında Odessa'da kuruldu. Esas amacı Rumlar'ı Osmanlı yönetimine karşı ayaklandırmaktı. İhtilalci karakterdeki bu örgüt Balkanlı Hristiyan toplulukları da bu isyana karıştırma çabasında olmuştur. Murat Hatipoğlu, **Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922)**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988, s. 8-10.

[83]Şükrü S. Gürel, **Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993)**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 1993, s. 15; Hakkı Akalın, **Ege'de Bahar Gül mü Diken mi!**, Ümit Yayıncılık, Ankara, 2000, s. 46.

[84]Megali İdea Yunanistan'ın kuruluş sınırlarının dışında olup da Rumca konuşan toplulukları – üzerinde yaşadıkları topraklarla birlikte- kendi siyasi sınırları içine katarak beş denizli ve iki kıt'alı büyük bir Yunanistan (Yunanistan kıt'ası ile Anadolu, Karadeniz, Marmara Denizi, Ege Denizi, Akdeniz, İyon Denizi) kurmayı ifade eder. Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954)**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1997, s. 1-2.

[85]Yunanlılar Büyük Taarruz ile ortaya çıkan Anadolu Bozgununu "*Mikrasiatiki Katastrofi*" (Küçük Asya Felaketi) olarak anmaktadır. Gürhan Yellice, "İzmir'de Megali İdea'nın Son Günleri: 30 Ağustos 1922'den 15 Eylül 1922'ye Yunan Basınında Küçük Asya Felaketi", **The Journal of Academic Social Science Studies**, S: 70, Sonbahar-2018, s. 504.

Yunanistan'a göç etmiş, kalanların durumu ise Lozan Barış Konferansı sırasında Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan bir sözleşme ile çözümlenmiştir.

Nüfus Mübadelesi konusu Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye ve Yunanistan heyetleri arasındaki öncelikli sorunlardan birisi olmuş ve 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan "*Türk-Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*"[86] ile çözüme kavuşmuştur. Sözleşmenin 1. Maddesi gereğince, Türk topraklarında yerleşmiş Rum-Ortodoks dininden Türk uyrukları ile Yunan topraklarında yerleşmiş Müslüman dininden Yunan uyruklarının, 1 Mayıs 1923 tarihinden başlayarak zorunlu mübadelesine girişilecek; bu kimselerden hiçbiri, Türk ve Yunan makamlarının izni olmadıkça geldikleri ülkelere yerleşmek amacıyla geri dönemeyeceklerdi[87]. Söz konusu sözleşme gereğince, yaklaşık 350.000 Müslüman-Türk ve 200.000 Ortodoks Rum zorunlu göçe tabi tutulmuşlardı[88].

Nüfus Mübadelesi, Türk ve Yunan heyetlerinin karşılıklı isteği ayrıca Lozan Barış Konferansı'na katılan diğer ülke temsilcilerinin desteğiyle imzalanmasına rağmen sözleşmenin uygulanması, bir o kadar da zor olmuştur. Gerek Türkiye'ye gerekse de Yunanistan'a göç etmek zorunda kalan insanlar, gittikleri ülkelerde çok farklı zorluklarla karşılaşmış, ayrıca trajik olayların yaşanmasına da engel olunamamıştır. Bundan

[86]Sözleşme ve Protokol'ün tam metni için Bkz.: İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1983, s. 177-183.
[87]Baskın Oran, **Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 332.
[88]H. Cevahir Kayam, "Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi**", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: 9, S: 27, 1993, s. 581.

dolayı uygulamanın tam olarak çözüme ulaştırılması 1930'ların başına sarkmıştır.

Türk-Yunan Mübadelesi ile ilgili gerek Türkçe gerekse de Yunanca yazılmış çok sayıda kaynak görülmektedir. Ancak ilgili tarafların konuya bakışı bütün olarak birbirine zıt temeller üzerine oturtulmuştur. Bu noktada Yıldırım'ında ifade ettiği gibi, Yunan tarihçiliği '*hatırlamayı*' çalışmalarının merkezine oturturken, Türk tarihçiliği ise '*unutmayı*' merkezine almıştır[89]. Milas'a göre bu hatırlama ve unutmanın merkezinde tarafların kendilerini algılayıştaki iki fark öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, Yunanlılar mübadeleyi askeri bir yenilginin sonucu/gurur kırıcı bir olay olarak görürken Türkler için mübadelenin bir askeri zafer sonucunda gerçekleşmesi ikincisi ise Yunanistan'a göç edenlerin sayısı, Türkiye'ye gelen sayıdan çok fazla olmasıdır[90]. Bununla birlikte zaman zaman Türkiye'de nüfus mübadelesi konusu çeşitli çevrelerce gündeme taşınmaktadır. Burada dikkati çeken nokta söz konusu çevrelerce mübadele ve azınlıklar başlıkları altında, Türkiye'nin suçlu gösterilme çabasıdır. Öyle ki bu çevreler her türlü zeminde mübadele uygulamasını Türkiye'nin kendi başına uygulamaya soktuğu propagandasının da dile getirmektedir. Hâlbuki Curzon'unda ifade ettiği gibi 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı coğrafyasında '*Halkların Ayrışması*' düşüncesi 93 Harbi sonrasında gerçekleşen görüşmelerde ortaya konan bir Avrupa fikri idi[91]. Buna ek olarak Türkiye

[89]Onur Yıldırım, **Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 27.
[90]Herkül Milas, "Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi" **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 340.
[91]Yücel Bozdağlıoğlu, "Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Y: 18, S: 3, 2014, s. 11.

devletini oluşturan coğrafyadaki etnik homojenleşme süreci 19. Yüzyıl'ın son çeyreği ile başlamıştı. Bu dönemde Osmanlı Devleti başta Rusya olmak üzere savaşlarda toprak kaybettikçe, bu topraklardan devletin elde kalan topraklarına yoğun bir nüfus göç etti.

Bu çalışmanın temel tezi, Lozan Barış Konferansı sürecinde Türk ve Yunan heyetleri tarafından kabul edilen ilkeler doğrultusunda hayata geçen zorunlu nüfus mübadelesinin her iki devletin uluslaşma sürecinden beslendiği ve ona hizmet ettiğidir. Bu doğrultuda Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi konusunu farklı boyutlarıyla inceleme amacı gütmektedir. Bu amaçla, ilk olarak Türk-Yunan Nüfus Mübadelesini ortaya çıkaran etmenler tarihsel bir temelde ele alınmıştır. İkinci olarak, mübadele konusunda ilgili taraflarca Lozan'da hangi tezlerin geliştirildiği incelenmiş ayrıca imza edilen sözleşmenin içeriği ve istisnaları sunulmuştur. Üçüncü ve son olarak mübadele uygulamasının sonuçları üzerinde durulmuştur.

1.Türk-Yunan Nüfus Mübadelesinin Nedenleri

Develioğlu'nun da ifade ettiği gibi kelime anlamı "*değişim*" olan mübadele kelimesi, Lozan Barış Konferansının birinci devresinde (30 Ocak 1923) imzalanan ve Türkiye'de yaşayan Ortodoks Rum ahali ile Yunanistan'da yaşayan Müslüman/Türk ahalinin değişimini belirtmek için kullanılagelmiştir. Mübadil ise "*başkasının yerine getirilmiş, bir şeye bedel tutulmuş*"[92] demektir. Türkiye kamuoyunda mübadele genel kabul olarak Lozan Barış Konferansı sırasında Türk ve Yunan devletlerinin imzaladıkları nüfus değişimi sözleşmesiyle özdeşleşmiş

[92]Ferit Develioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat: Eski ve Yeni Harflerle**, Aydın Kitabevi, Ankara, 1993.

olsa da, geçmişi 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşına (93 Harbi) kadar gitmektedir. Bu savaş sonrasında Balkanlar ve Kafkaslardan Anadolu'ya yoğun bir nüfus hareketliliği ortaya çıkmıştır.

Bununla birlikte mübadele fikri ilk olarak Balkan Savaşlarının sonrasında ortaya çıkmıştır. Bu savaşlar sonrasında Osmanlı Devleti, Balkanlar'daki topraklarının %80'ine yakını ve toplam nüfusunun da %16'sını kaybetmiştir. Buna ek olarak yaklaşık 800.000 insan yaşadıkları yerden göç etmek zorunda kalırken yaklaşık 400.000 Müslüman'da Bulgar, Sırp ve Yunan çetecilerin katliamından kaçmak zorunda kalmıştır[93]. Bu şekilde savaş sonrası ortaya çıkan yeni sınırlar - çoğunlukla Müslümanların yaşadığı Batı Trakya Yunanlılarda, nüfusun üçte ikisi Bulgar ve Yunanlılardan oluşan Doğu Trakya ise Osmanlı'da kalmış ayrıca yaklaşık 50.000 Bulgar Bulgaristan'a göç ederken, yaklaşık aynı sayıda Müslüman/Türk de Osmanlı Devleti'ne göç etmişti- azınlık sorununu ortaya çıkarmıştır. Sonuçta Balkan Savaşlarının ortaya çıkardığı bu sorunu çözmek için Bulgar ve Osmanlı Devletleri 29 Eylül 1913 yılında imzaladıkları İstanbul Antlaşması'na gönüllü mübadeleyi de öngören bir protokol eklemiş ve bir karma komisyonun oluşturulmasını kararlaştırmıştı. Buna göre komisyon, göçmenlerin geride bıraktıkları malların değerlendirilmesi ve tasfiye edilmesinden sorumlu olacaktı. Ancak kısa süre sonra Birinci Dünya Savaşı'nın patlaması gönüllü mübadelenin uygulanmasını engellemiştir[94]. Bununla birlikte söz konusu mübadele çabasının ilerleyen süreçte ortaya çıkacak

[93]Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1995, s. 25-30.
[94]Ali Fuat Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim**, TTK Yayını, Ankara, 1987, s. 109.

gönüllü/zorunlu mübadele uygulamalarına örnek oluşturduğunu söylemek mümkündür.

Aynı şekilde bu dönemde Osmanlı ve Yunanistan devletleri arasında da mübadele arayışı gözlenmişti. Balkan coğrafyasının kaybedilmesi ek olarak Yunanistan'ın Atina Antlaşmasına aykırı bir şekilde, bünyesindeki Türkleri göçe zorlamasının etkisiyle İttihat ve Terakki liderliği Anadolu'nun "*Türkleştirilmesi*" çabasına girişmişti[95]. Bu noktada Celal Bey (Bayar) liderlik ettiği isimler İzmir ve çevresindeki 200.000 civarında Ortodoks Rum'u Yunanistan'a göç etmeye zorlarken[96] bu süreçte Osmanlı Devleti'nin Atina'daki elçisi Galip Kemali Bey (Söylemezoğlu) Venizelos nezdinde mübadele teklifinde bulunmuştur. Hatıratında Galip Kemali Bey, Yunanistan'la ortaya çıkan göç sorununa kalıcı çözüm bulmak için *"... Makedonya'daki Müslümanlarla Aydın Vilayetindeki Rumları mübadele edilmesi, geride kalan mallarında mübadele yoluyla onlara verilmesi ve aradaki farkında hükümetler tarafından tazmin edilmesini teklif ettim*"[97] şeklinde ifade etmektedir. Ancak Birinci Dünya Savaşının patlaması nasıl Bulgaristan ile mübadele yapılmasını geçersiz kıldıysa Yunanistan ile de mübadelenin yapılmasını geçersiz kılmıştır.

Sonuç olarak söylemek gerekirse Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesinin arkasında yatan sebepler ilgili taraflar açısından farklılık

[95]Nazif Mandacı, "Ulus-Kurma Süreçleri ve Nüfus Mübadeleleri: Dün-Bugün", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Y: 18, S: 3, Ocak-2014, s. 88.
[96]Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 216-246; H. Yıldırım Ağanoğlu, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç**, Kum Saati Yayınları, İstanbul, 2001, s. 123-138.
[97]Galip Kemali Söylemezoğlu, **Hariciye Hizmetinde 30 Sene (1892-1922)**, İstanbul, Şaka Matbaası, 1950, s. 150.

gösterse de Türkiye açısından mübadele birbirini etkileyen iki faktörden beslenmiştir. Bunlardan ilki Balkan Savaşları sonrasında başlayan bağımsız ve homojen nüfusa sahip bir ulus devlet arayışı olurken ikincisi Anadolu'da yaşayan Rum nüfusun savaş sonrası korku ve terk etme isteği olmuştur. Yunanistan açısından ise mübadele bünyesindeki Türk azınlığı göndererek Anadolu'dan gelenlere yer açma ayrıca Anadolu'dan gelecek zengin Rumların etkisiyle ekonomik, toplumsal ve siyasal sıkıntılarından kurtulma amacı güttüğünü söylemek mümkündür. Bununla birlikte bu süreçte Yunanistan ideolojik/kültürel merkezi olarak gördüğü İstanbul'u mutlak anlamda terk etmemek için mübadelenin sınırlı tutulması yoluna da gitmiştir.

2. Lozan Barış Konferansı'nda Mübadele Sorunu

Lozan Barış Konferansında Türk heyetini Fransa ile imtiyazlar ve kapitülasyonlar; İngiltere ile Boğazlar ve Musul; İtalya ile adalar, kabotaj ve kapitülasyonlar konuları gibi zor konular bekliyordu. Konferansta Türk heyetini bekleyen diğer bir konu ise Yunanistan'la ilgili olarak Türk İstiklal Harbi sırasında başlayan nüfus hareketleri ve buna bağlı sorunlardı[98]. Lozan Barış Konferansı'nda Türkiye'yi temsil eden İsmet Paşa liderliğindeki Türk heyetine TBMM hükümeti tarafından 14 maddeden oluşan bir talimatname verilmişti. Söz konusu talimatnamenin 9. Maddesi azınlıklar konusu ile ilgiliydi. Buna göre azınlıklar konusunda Türk tarafının esas söyleminin mübadele olacağı açık olarak belirlenmişti[99]. Bununla birlikte Türkiye ve Yunanistan'daki azınlıkların

[98]Cemil Bilsel, **Lozan**, C: 2, Sosyal Yayınları, İstanbul, 1998, s. 587; Seçil Akgün, "Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu", **Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar)**, A.T.A.S.E Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1986, s. 241.
[99]Mustafa Budak, **99 Soruda Lozan**, Ketebe Yayınevi, İstanbul, 2018, s. 54-55.

mübadele edilmesi konusu sadece Türkiye'nin isteği ile olmamış aynı zamanda hem İngiltere hem de Yunanistan'ın isteği sonucunda ortaya çıkmıştı[100]. Nur'un hatıralarında belirttiğine göre mübadele teklifi İngiltere'nin baş delegesi Lord Curzon'dan gelmiş ve bu durum Türk heyetini rahatlatmıştı. Bu konuda Nur şunları söylemektedir: "*Ahali mübadelesinin ben konferansın en zor ve dağdağalı işi olacağını zannediyor, nasıl teklif edeceğimi düşünüyordum. Bir gün kudret helvası gibi ayağımızın ucuna düştü. Hala şaşırıyor*um."[101]

Türk heyetinden önce müttefiklerin mübadele teklifinde bulunması, sorunu daha önceden kendi aralarında tartıştıkları ve Yunanistan'ı da bu konuda ikna ettikleri sonucunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Bilsel'in de ifade ettiğine göre teklif Milletler Cemiyeti, Mülteciler Yüksek Komiseri Dr. Fridtjof Nansen tarafından ortaya atılmıştı[102]. Burada dikkat edilmesi gereken nokta mübadele fikrine Yunanistan'ın gösterdiği olumlu tutumdur. Bu anlamda Yunanistan'ın mübadele fikrine gösterdiği olumlu hali, yenilgiye uğrayan Yunan ordusunun peşinden Yunanistan'a sığınan yaklaşık 1.000.000 Anadolu Rum'unun sebep olduğu sorunları hafifletmek amacı gütmesiyle açıklamak mümkündür.

Diğer taraftan Milletler Cemiyeti, 14 Kasım 1922 tarihinde, Dr. Nansen'i Mülteciler Yüksek Komiseri olarak Türkiye ve Yunanistan'da mübadele konusunda araştırma yapmakla görevlendirmişti. Nansen her iki ülkede yetkililerle yaptığı görüşmeler sonucunda artan nüfus hareketlerinin çözümüne ilişkin bir rapor hazırlamıştı. Budak'ın ifade ettiğine göre

[100]Baskın Oran, "Kalanların Öyküsü" **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 163-164.
[101]Rıza Nur, **Lozan Hatıraları**, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 132.
[102]Cemil Bilsel, **a.g.e**, s. 293-294.

Nansen'in ilk çözüm teklifi, Yunanistan'daki Müslümanlarla, Anadolu'daki Ortodoks Rumların isteğe bağlı olarak değiştirilmesi olurken İstanbul'da yaşayan Rumların bu uygulamanın dışında tutulması olmuştu[103].

Barış Konferansı öncesi Türkiye ve Yunanistan'ı meşgul eden mübadele konusu, Lozan'da Lord Curzon'un başkanlık ettiği Ülke ve Askerlik Sorunları Komisyonu'nda ele alınmıştır. Curzon komisyonun 1 Aralık 1922 tarihli oturumunda Dr. Nansen'den raporunu okumasını istemiştir. Raporunda Nansen, iki ülke açısından mübadelenin zorunlu olduğunu söylerken bunun içinde ekonomik gerekçeleri öne sürmüştür. Türkiye ve Yunanistan'ın ekonomilerinin çok kötü durumda olduğunu belirttikten sonra Nansen, mübadelenin hem göçmenler hem de iki ülke için en iyi çözüm olduğunun altını çizmiştir[104]. Ayrıca Nansen raporunda mübadele antlaşmasının genel hükümleri içermesini; ayrıntılarla ilgili özel yönetmelikler hazırlanması işinin ise, oluşturulacak Karma Komisyona bırakılmasını önermişti. Bu Karma Komisyon da dört kişiden oluşacaktı. Bunlar ilgili iki devletin birer temsilcisi ile Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından atanan iki temsilciden oluşacaktı. Bu noktada işe Milletler Cemiyetinin karıştırılması Türkiye'nin söz konusu örgüte üye olmamasından dolayı Türk heyetinde rahatsızlık yaratmıştı. Nitekim heyet başkanı durumunda bulunan İsmet Paşa, söz konusu rapora dönük, "*bir özel kişinin raporu saydığını*"[105] dile getirmiştir.

[103]Ömer Budak, "Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü**", Karadeniz Araştırmaları Dergisi**, S: 26, Haziran-2010, s. 135.
[104]Kemal Arı, **a.g.e**, s. 16.
[105] H. Cevahir Kayam, **a.g.m**, s. 4.

İngiliz temsilcisi Curzon'unda olumlu bakmasıyla Türk ve Yunan heyetleri mübadele konusunda uzlaşmışlardı. Ancak görüşmeler ilerledikçe mübadelenin kimleri kapsayacağı ayrıca mübadelenin zorunlu mu yoksa gönüllü mü olacağı konuları bir sorun olarak ortaya çıkmıştı. Mübadelenin kimleri kapsayacağı konusunda Türk ve Yunan heyetleri birbirlerini Batı Trakya Müslümanları ile İstanbul Rumları üzerinden sınamışlardı. Türkiye, İstanbul'daki Rumların da uygulama kapsamında olmasını isterken Batı Trakya Müslümanlarını uygulama dışında bırakmak istemişti. Aynı şekilde Yunanistan'da Batı Trakya Müslümanlarının uygulama kapsamında olmasını isterken İstanbul Rumlarını uygulama dışında bırakmak istemişti[106]. Mübadelenin zorunlu mu gönüllü mü olacağı konusunda da Türkiye uygulamanın zorunlu olmasını isterken Yunanistan ise uygulamanın gönüllü olmasını istemişti. Anlaşmazlık nedeniyle bu konuları özel olarak ele almak amacıyla, "*Nüfus Mübadelesi Alt Komisyonu*" kuruldu[107].

Alt Komisyan görüşmelerinde Türk Heyeti, İstanbul Rumlarının yerlerinde kalmasını, Batı Trakya'daki Türklerin de yerlerinde kalması şartıyla kabul etti. Görüşmelerde Türk heyetinin "*Etablis*" olarak nitelendirilen İstanbul Rumlarının yerinde kalmaları için ileri sürdüğü şartlar şunlardı:

- Türk uyruğu olmayan bütün Rumlar ile İstanbul doğumlu olmayan Türk uyruğu Rumların İstanbul'dan çıkarılması,

[106]Macar'a göre, Yunanistan'ın İstanbul Rumlarını uygulama dışında bırakma amacı Patrikhane'nin cemaatsiz kalma ve Yunanistan'a taşınma tehlikesinin önüne geçmekti. Elçin Macar, **Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s. 97.
[107]Levent Ürer, **Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları**, Derin Yayınları, İstanbul, 2003, s. 249-272.

•Son üç yıl içerisinde Türkiye'ye karşı düşmanca davranışlar içinde bulunan Rum derneklerinin ve birliklerinin İstanbul'dan çıkarılması,

•İstanbul Rumlarına tanınan ayrıcalıktan sadece Beyoğlu, İstanbul ve Üsküdar Rumlarının yararlanması,

•Evrensel Patrikliğin bütün kuralları ve organlarıyla birlikte İstanbul'dan uzaklaştırılması[108].

Sonuçta, 19 maddeden oluşan "*Türk ve Yunan Halklarının Mübadelesine İlişkin Sözleşme ve Protokol*" 30 Ocak 1923 tarihinde imzalandı. Yunanistan açısından bakıldığında nüfus mübadelesinin kabulü, Megali İdea (Büyük Ülkü)'dan vazgeçilmesi anlamını taşıyordu. Bu anlamda 19. Yüzyıl'ın, kaybedilmiş toprakları geri alma iddiasının ardındaki mantık olan, Yunanca konuşan Ortodoks yerleşimlerin arazi olarak genişlemesi, artık kesin olarak sona ermişti.

3. Mübadele Sözleşmesi ve İstisnalar

Türkiye-Yunanistan devletleri arasında 30 Ocak 1923 tarihinde İmza edilen Nüfus Mübadelesine ilişkin sözleşme, 23 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması'ndan ayrı ve bu antlaşmaya giden yoldaki hukuki belgelerden ilkidir ve 19 maddeden oluşmaktadır. Sözleşmede, kimin mübadeleye dâhil edileceği, kimin hariç tutulacağı, mülklerin nasıl taşınıp telafinin nasıl gerçekleştirileceği ve göç sürecini denetlemek, mülklerin tasfiyesini sağlamak üzere Karma Komisyon'un nasıl kurulacağı düzenlenmişti. Sözleşmenin 1. Maddesinde, mübadelenin kapsamı belirlenmişti: Buna göre zorunlu mübadele, "*Türk topraklarında yaşayan, Türk vatandaşı Rum Ortodoksları*" ve "*Yunan*

[108]Fahir Armaoğlu, **20 Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)**, Alkım Yayınevi, İstanbul, s. 325.

topraklarında yaşayan, Yunan vatandaşı Müslümanları" kapsıyor ve "*bu kişilerin, her iki hükümetin izni olmadan Türkiye ve Yunanistan'da yaşamak üzere geri dönemeyeceğini*" belirtiyordu. Oran'ın da ifade ettiği gibi sözleşmenin bu maddesi Türkiye ve Yunanistan'ın uluslaşma sürecine olumlu katkıda bulunurken başta İngiltere olmak üzere Türkiye ve Yunanistan'ında zorunluluk ilkesindeki kararlı tavırları sonucu belirlemişti[109].

Sözleşmenin 2. Maddesinde ise, 1. Maddeye getirilen istisnalar düzenlenmişti: Buna göre sözleşme, İstanbul Rumları ile Batı Trakya Müslümanlarını, mübadeleden muaf tutarken sonraki aşamada, 23 Temmuz 1923 Lozan Barış Antlaşması'nda, Çanakkale Boğazı'ndaki Bozcaada (Tenedos) ve Gökçeada (Imvros) adalarındaki Ortodoks Rumlar da zorunlu göçten muaf tutulmuştu. Buna ek olarak 1912 Kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde, İstanbul Şehremaneti daireleri içinde, 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş (etablis) bulunan bütün Rumlar, İstanbul'da oturan Rumlar sayılacaktır. 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın koymuş olduğu sınır çizgisinin doğusundaki bölgeye yerleşmiş tüm Müslümanlar Batı Trakya'da oturan Müslümanlar sayılacaktır.

Bununla birlikte Türkiye'nin 2. Maddede belirtilen istisnalar dışında, mübadele kapsamında olup da Yunanistan'a gönderilmesi gereken bir grup Rum azınlığı, mübadele dışında tuttuğu görülmektedir. Öksüz'ünde ifade ettiği gibi bu süreçte mübadele kapsamı dışında tutulanlar özel nedenler, askeri/insani nedenler ve mübadelesi tecil olanlar şeklinde düzenlendi. Özel nedenlerle mübadele kapsamı dışında kalanların

[109]Baskın Oran, "**Kalanların…**", s. 182-183.

önemli bir kısmını din değiştiren ya da Türk veya mübadeleye tabi olmayan Gayri Müslim erkeklerle evlilik yoluna giden Rum asıllı kadınlar oluşturdu. Askeri/İnsani nedenlerle mübadele kapsamı dışında kalanlar ise Türk İstiklal Harbi sırasında Türkiye lehine casusluk yapan ya da Türklere askeri ve insani yardımda bulunan Rumlardan oluştu. Mübadelesi tecil olunanlar ise daha çok kimsesiz, marazlı ve sakat kimseler idi. Bu grup Karma Mübadele Komisyonu tarafından uygulamada zorluk oluşturacağı için ilgili iki devlete de kapsam dışında tutulması tavsiye edilmişti [110]. Bu noktada sözleşmenin bu maddesi sonraki dönemde Türkiye ve Yunanistan'ı çok kültürlü/etnili/dinli bir topluma hoşgörü göstermeye zorlayamama yönüyle başarılı olamamakla eleştirilmiştir[111]. Bu başarısızlıktaki temel sebebin ise ilgili devletlerin başta İngiltere olmak üzere büyük devletlerin azınlıklar üzerinden iç işlerine dâhil olmalarını istememeleri olduğunu söylemek mümkündür.

Türk-Yunan zorunlu nüfus mübadelesinin hayata geçmesi, Sözleşmenin imzalanması kadar kolay olmamıştı. Öyle ki sözleşmeye göre 1 Mayıs 1923 tarihinde başlaması gereken mübadele, farklı nedenlerle gecikmiş ve ancak Kasım ayında uygulamaya girmişti[112]. Bundan sonraki süreçte Mübadele Sözleşmesi'nin yorumundan ve uygulamasından doğan görüş ayrılıkları-etabli ve bağlı olarak Patrikhane'nin durumu- Türk ve Yunan taraflarını 1930'ların başına kadar meşgul etmişti. Bu süreçte 2. Maddenin taraflarca farklı yorumlanması anlaşmazlığı doğuruyordu.

[110]Hikmet Öksüz, "Türk-Rum Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları", **Atatürk** Araştırma Merkezi Dergisi, C: 16, S: 48, 2000, s. 756-757.
[111]Alexis Alexandris, "Din ve Etniste: Yunanistan ve Türkiye'deki Azınlıkların Kimlik Meselesi" **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 206.
[112]Mihri Belli, **Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açıdan Bir Bakış**, Çev. Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul, 2006, s. 108.

Anlaşmazlığın temelinde yatan en önemli faktör, mübadelede kimlerin etabli sayılacağı idi.

Sözleşmeye göre, 1912 kanunuyla sınırlandırıldığı biçimde İstanbul şehremaneti daireleri içinde 30 Ekim 1918 tarihinden önce yerleşmiş bulunan Rumlar, İstanbul'da oturan etabli yerleşik sayılacak ve 1913 tarihli Bükreş Antlaşması'nın çizmiş olduğu sınırın doğusunda kalan Müslümanlar da Batı Trakya'nın yerleşikleri olarak kabul edilecekti. Ancak Yunanistan mübadele süreci başladıktan sonra etabli kavramının içeriğinin uluslararası hukuka göre belirlenmesini talep etmişti. Yunanistan'ın buradaki amacı konuyu Milletler Cemiyetine götürerek Türkiye üzerinde baskı kurma ve bu şekilde ideolojik ve kültürel merkez olarak gördüğü İstanbul'da daha fazla Ortodoks Rum azınlık bulundurabilmekti. Milletler Cemiyeti Konseyi etabli konusunu 31 Ekim 1924 tarihli oturumunda ele alarak Milletlerarası Daimi Adalet Divanı'ndan görüş alınması kararı verdi. İlerleyen süreçte Adalet Divanı'nın etabli konusunda Yunanistan lehinde görüş bildirmesi ayrıca Yunanistan'ın Müslüman azınlığa karşı baskısını artırması, Türkiye'nin de Rum azınlığa karşı benzer uygulamalara girişmesi, sorunun çözümünün bir süre daha ertelenmesine neden oldu.

Mübadele uygulaması sırasında karşılaşılan bir diğer sorunda etabli meselesine bağlı olarak Patrikhane'nin durumu idi. Daha önce de ifade edildiği gibi, Lozan Barış Konferansı sürecinde, Türk heyeti muhataplarından mübadele konusunda taviz alabilmek için, Patrikhane'nin tüm kurumları ile birlikte ülkeden çıkarılması talebinde bulunmuştu. Sonuçta uzun müzakereler sonrasında Türk heyeti, Patrikhane'nin sadece dini statüye sahip olması karşılığında Türkiye'de

kalmasını kabul etti. Ancak 16 Kasım 1924 tarihinde Patrik Grigorios'un yerine Terkos Metropoliti Konstantin Araboğlu'nun Patrik seçilmesi Türk devletinin itirazı ile karşılaştı. Bu süreçte Türkiye, Bursa doğumlu olan ve Heybeliada Ruhban Okulunda eğitim gören Metropolit Araboğlu'nun, İstanbul doğumlu olmaması ve 1918 sonrası buraya gelmesinden hareketle etabli sayılamayacağını söyleyerek patrik seçilmesine karşı çıkmış ve kendisi hakkında sınır dışı kararı almıştı[113]. Sonuçta, Muhtelit Mübadele Komisyonun Araboğlu hakkında mübadil olduğu yönünde karar almasıyla sorun ortadan kalkmıştı.

Mübadele uygulamasının ortaya çıkardığı sorunlar Türkiye ve Yunanistan arasında imzalanan Atina Antlaşması (1926) ve Ankara Antlaşması (1930) ile sonuca bağlanmıştır. Mübadele işlemleri ise Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun Kaldırılmasına Dair Antlaşma (1933) sonrası 19 Ekim 1934 tarihinde resmen sona ermiştir[114].

4. Mübadele'nin Uygulanması ve Sonuçları

Lozan'da imzalanan 30 Ocak 1923 tarihli Türk-Rum ahalinin mübadelesine dair sözleşme ile Türkiye ve Yunanistan bünyelerindeki azınlıklar sorununu çözmek için tarihte ilk kez zorunlu göç uygulamasını hayata geçirmiştir[115]. Bununla birlikte mübadele uygulaması gerek dönemde gerekse de ilerleyen süreçte onaylama ve karşısında olma şeklinde değerlendirilmiştir. Bu noktada uygulamaya taraftar olanlar

[113]İbrahim Erdal, "Türk Basınına Göre; Patrikhane Konusu ve Patrik Araboğlu'nun İhracı Meselesi", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,** C: 9, S: 33, 2004, s.42.
[114]Seha L. Meray**, Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler**, C: 1, A.Ü.S.B.F. Yayınları, Ankara, 1969, s. 293.
[115]Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C: 8, S: 23, 1992, s. 410.

güvenlik meselelerinin en büyük önceliği taşıdığı bir siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler/diplomasi perspektifiyle '*gerçekçi bir politika*' olarak görüşlerini açıklarken uygulamaya karşı çıkanlar ise etik meselelere öncelik veren insancıl kaygıları öne çıkarıp '*tehlikeli bir örnek*' şeklinde bakışlarını açıklamıştır[116]. Sonuçta Abadan'ında ifade ettiği gibi dönemde "*azınlıklardan mübadele ile yolu ile kurtulma yöntemi tarihte örneği görülmemiş bir uygulama*"[117] olarak yer alırken çoğunluğu zorunlu olarak göç ettirilen yeni bir göçmen tipini de ortaya çıkarmıştır.

Diğer taraftan Türk-Yunan nüfus mübadelesinin üç önemli özelliği dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki, temel ölçütün din olarak belirlenmesidir. Mübadele sözleşmesinde, mübadeleye tabi olanlar arasında dil ya da etnik kökene dair bir ayrıma gidilmezken bu insanlar kabul ettikleri dine (Müslüman/Ortodoks) göre mübadeleye tabi tutulmuşlardı[118]. Bu noktada örneğin Orta Anadolu'dan gönderilenlerin çoğunluğu Türkçe konuşurken başta Girit olmak üzere adalardan gelenlerin çoğunluğu da Rumca konuşmaktaydı[119]. Uygulamanın dikkat çeken ikinci yanı geriye dönüklük olurken üçüncüsü ise zorunluluk taşımasıdır. Mübadele uygulaması yalnızca Türk İstiklal Harbi sonrası göç edenleri değil geriye dönük olarak 1912 yılından itibaren göç

[116]Renee Hirschon, "**Ege Bölgesi'ndeki…**", s. 13.
[117]Yavuz Abadan**, Harp Sonu Muahedelerine Nazaran Lozan'ın Hususiyetleri**, Arkadaş Matbaası, İstanbul, 1938, s. 10.
[118]Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 2, 1988, s. 241-142.
[119]Sözleşme metninde din merkezli değişimin temel alınması sonucu Orta Anadolu'dan (Ankara, Niğde, Nevşehir, Kayseri) ciddi sayıda ırken Türk dinen Ortodoks Hristiyan olan Karamanlı Türklerde mübadeleye tabi tutulmuştur. Karamanlı Ortodoks Türklerin Yunanistan'da karşılaştıkları zorluklar için Bkz.: Yonca Anzerlioğlu, **Karamanlı Ortodoks Türkler**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2016.

edenleri kapsamaktaydı[120]. Mübadelenin zorunluluk ilkesini kabul etmesi çok büyük kişisel ve toplumsal yaralara, iskân sorunlarına ve ekonomik maliyetlere neden olan travmatik bir sonuç ortaya çıkarmakla birlikte uygulamayı da hızlandırmıştır.

Türk ve Yunan devletlerinin anlaşması ile ortaya çıkan zorunlu göç uygulamasının hukuksal sorunları yanında gerek uygulamanın muhatabı olan insanlar gerekse de devletler açısından ekonomik, sosyal ve psikolojik açıdan olumsuz sonuçları ortaya çıkmıştır. Uygulamanın muhatabı olan insanlar açısından bakıldığında, doğup büyüdükleri yerleri terk ederek yeni bir ülkeye yerleşmek zorunda bırakılmaları bu insanlarda psikolojik sarsıntıların görülmesine neden olmuştur. Bu noktada örneğin Arı'nın da ifade ettiği gibi uyum sorunu Yunanistan'a gidenler arasında daha şiddetli yaşanırken süreç içerisinde bu insanların pek çoğu başta ABD olmak üzere dünyanın farklı ülkelerine göç etmişlerdi[121].

Lozan'da imzalanan Mübadele sözleşmesinin 11. Maddesi gereğince kurulan Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun yanında Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, 13 Ekim 1923'te Mübadele İmar ve İskân Vekâletini kurarken, 8 Kasım 1923'te de Mübadele, İmar ve İskân Kanununu kabul etti[122]. Hükümet, bu kararı alırken; mübadele suretiyle getirileceklerin nakil ve iskânlarını, bunlardan muhtaç olanların iaşelerinin bir süre temini, iskân mıntıkalarının tespitini ve ülkenin harap

[120]Baskın Oran, **Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1991, s. 47.
[121]Arı'ya göre Anadolu'dan gidenlerin çoğunun göç etmemek için direnmesinin nedeni '*ait olma duygusu*' idi. Kemal Arı, **Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 165.
[122]Nedim İpek, **Mübadele ve Samsun**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2000, s. 35-36.

olan yerlerinin imar edilmesini amaçlamıştı. Ayrıca Vekâlet kurulur kurulmaz, taşradaki temsil birimlerine gönderilen yazılarla, ilgili bölgede gelecek mübadillerden ne kadarını yerleştirebilecek imkânlar olduğu; bölgenin coğrafi, iktisadi, sosyal durumlarının yanında, nerelerden gelecek mübadillerin ne gibi uğraşı türü ve yeteneklerine göre, ülkenin değişik bölgelerinde bulunan emvâl-i metrukeye dengeli ve gerçekçi olarak dağıtılabilmesi için, vilayet sınırları içinde, ne kadar sayıda ve nitelikte terkedilmiş taşınır-taşınmaz mal bulunduğu; hâlâ fuzuli işgalden arındırılamayan terkedilmiş bağların, bahçelerin, tarlaların miktarının ne kadar olduğu sorulmuş; vilayetlerden gelen bilgilere göre, ayrıntılı iskân cetvelleri hazırlanmıştı[123].

Hükümet, 17 Temmuz 1923 tarihinde yayınladığı kararnâmeyle; mübadil olarak geleceklerin iskân bölgelerine nasıl gidecekleri, muhtaç olanların iaşelerinin nasıl karşılanacağı üzerinde dururken ülkeyi de 8 iskân bölgesine ayırmıştı[124]. Ayrıca, bu durum İcra Vekilleri Heyeti Başkanı imzası ile 22 Ağustos 1923 tarihinde Müdafaa-i Milliye, Adliye, Dâhiliye, Maliye ve İktisat Vekâletlerine bir tezkire ile duyurulmuştu. Tezkirenin ekindeki tabloda, iskân bölgeleri ve buralara nerelerden gelen mübadillerin yerleştirilecekleri de belirtilmişti[125].

Bunlara ek olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Yunanistan'da faydalanamadıkları malları bulunan mübadillerin problemleri ile ilgilenmek üzere Maliye Vekâleti bünyesinde Gayri Mübadiller Komisyonu'nu kurmuştu. Yine Hükümet, mübadillerin muhtelif

[123]Mesut Çapa, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, C: 2, S: 5, 1990, s. 51.
[124]İskân bölgeleri süreç içerisinde 10'a çıkarılmıştır. bkz.: Nedim İpek, **a.g.e**, s. 43.
[125]Söz konusu tablo için bkz.: **İskân Tarihçesi**, Hamit Matbaası, İstanbul, 1932, s. 18.

ihtiyaçlarının karşılanması için de birtakım önlemler almıştı: Mübadillerin sevki, hemen hemen tamamıyla Seyr-i Sefain İdaresi'ne ait vapurlarla yapılırken Türkiye'den hareket eden bu vapurlar Girit, Hanya, Kandiye, Selanik vb. yerlerden mübadilleri alacak, İstanbul, İzmir, Samsun, Trabzon gibi büyük iskeleleri olan yerleşim birimlerine indirecekti[126].

Diğer taraftan Hükümet, bir talimatnâme ile mübadiller için misafirhanelerin düzenlenmesini istemişti. Buna göre; mevcut kullanılan binalara ek olarak, metruk binalardan da faydalanılacaktı. Gerekirse ordudan yatak, yorgan tedarik edilecek, kimsenin dışarıda açıkta kalmasına izin verilmeyecekti. Ayrıca, ihraç iskelelerindeki misafirhanelerde Hilâl-i Ahmer Cemiyeti 10'ar yataklı revirler açacak ve buralarda gerekli tıbbi malzemeyi de bulunduracaktı. Bu misafirhanelerde, mübadiller üç gün kalabilirken bu süre içerisindeki iaşeleri mümkünse Hilâl-i Ahmer Cemiyeti, bu mümkün değilse Hükümetçe karşılanacaktı[127].

Bütün bunlara rağmen Türkiye'ye gelen mübadillerin yerleştirilmesiyle ilgili kısa zaman içinde çok çeşitli sorunlar ortaya çıktı. Bu sorunların ilki, Türkiye'den gidenlerle, Yunanistan'dan gelenler arasındaki toplumsal farklılıklar gelmekteydi. Bu anlamda Türkiye'den giden Rumlar çoğunlukla şehirli (%80) iken, Yunanistan'dan gelen Müslümanlar çoğunlukla köylü (70) idi. Bu durumun ortaya çıkarttığı zorluğu İmar ve İskân Vekili Mahmut Celal [Bayar] Bey, TBMM'de *"... İtiraf ediyorum ki; gidenlerle gelenlerin hayat şartları eşit değildir.*

[126]Kemal Arı**, a.g.e,** s. 111-113.
[127]**İskân Tarihçesi**, s. 19.

Gidenler ekseriyet itibariyle esnaf ve tüccar, gelenler ekseriyet itibariyle rençberdirler. Efendiler gelenlerin büyük çoğunluğu köylüdür, gidenlerin büyük çoğunluğu şehirlidir. Böyle eşitsiz oranlar arasında iskân yapmak imkânını yüksek anlayışınıza bırakıyorum"[128] şeklinde ifade etmişti.

Türkiye'ye gelen mübadillerin yerleştirilmesiyle ilgili olarak ortaya çıkan sorunların ikincisi mübadillerin yerleştirilme bölgesindeki evlerin ya yakılmış/yıkılmış ya da mahalli idarecilerin göz yumması sonucu buradaki kimseler tarafından haksız bir şekilde işgal edilmiş olması idi[129]. Bu soruna bağlı bir şekilde mübadillerin temel uğraşılarına uygun alanların kıtlığı nedeniyle kendilerine uygun olamayan alanlara yerleştirilmeleri üçüncü sorun olarak ortaya çıkmıştı. Bu noktada geldikleri yerde tütün üreticisi olan mübadillerin tütüncülüğün yapılmasının mümkün olmadığı yerlere yerleştirilmesi, geldikleri yerde buğday üreticisi olan mübadillere üzüm bağları/zeytinlikler verilmesi nedeniyle üzüm/zeytin ağaçlarının sökülmesi ve açılan alanlarda buğday yetiştirilmeye çalışılması gibi örnekler yaşanmıştı[130].

Diğer taraftan mübadelenin Yunanistan cephesine bakıldığında iskân politikasının, gelenleri "*topluluk*" olarak değerlendirdiği ve yerleşimlerini de bu esasa göre yaptığı görülmektedir. Bu noktada gelenler örneğin Bulgar ve Türk göçü sonrasında boşalan Kuzey

[128]Ayhan Aktar, **Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 47.
[129]Ercan Çelebi, "Türklerde İskân Siyasetine Bir Örnek: Mübadele Suretiyle Türkiye'ye Gelen Mübadiller İçin Belirlenen İskân Mıntıkaları, Mübadillerin İskânında Karşılaşılan Sorunlar ve Tartışmalar" **Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan**, Ed. Burak Kocaoğlu, Berikan Yayınevi, Ankara, 2019, s. 233-234; Mehmet Evsile, **Tek Parti Döneminde Türkiye'de Günlük Hayat (1923-1950)**, Hiperyayın, İstanbul, 2020, s. 312.
[130]Mesut Çapa, "İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân", **Ankara Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 8, 1991, s. 635-636.

Yunanistan'a yerleştirilmiş böylece kuzey ve kuzeydoğu sınırlarının güvence altına alınması amaçlanmıştır[131]. Bununla birlikte Anadolu'dan gidenlerin kültürel ve sosyal alışkanlıklarının Yunan toplumundan farklılık göstermesi, bu insanların Yunan toplumu ile kaynaşmasını geciktirmiştir[132]. Ayrıca Anadolu'dan giden Rumların, Yunanistan'dan çıkan Müslümanlara göre sayılarının fazla olması başta barınma problemi olmak üzere yeni sorunlar doğurmuş ve Yunan ekonomisine ek bir yük oluşturmuştur. Bu yükü Yunanistan Kızılhaç, Save the Children, Yakındoğu Vakfı gibi uluslararası kuruluşlardan sağladığı yardımlarla çözmeye çalışsa da söz konusu süreç Yunanistan'ın 1932'deki iflasında etkili olmuştur[133].

Türkiye'ye gelen mübadillerde de kültürel ve sosyal alışkanlıkların farklılığı görülmüş[134] ancak Yunanistan cephesinde yaşanan kadar ağır olmamıştır. Burada Türk hükümetinin mübadillerin Türk toplumundan ayrı bir kimlik geliştirmelerini önleyecek iskân politikası oluşturarak süreci daha başarılı yönettiği görülmektedir. Öyle ki mübadiller Rumların terk ettiği Ege, Marmara ve Trakya bölgesine kısa sürede

[131]Evangelia Balta, **Nüfus Mübadelesi**, Çev. Müfit Günay-Ahmet Akşit-Melike Işık Durmaz, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2015, s. 147.

[132]Mübadele, Yunanistan'da heykel, oymacılık ve resim gibi alanlarda Bizans geleneklerini ortaya çıkarırken, Ortodoks Hristiyan ilahiyatını yeniden canlandırmış ayrıca '*Kayıp Vatan*' imgesinin verdiği ilhamla farklı bir edebi türün doğmasını sağlamıştı. Rene Hıschon, "Lozan Sözleşmesi'nin Sonuçları: Genel Bir Bakış" **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 25.

[133]Elisabeth Kontogiorgi, "Makedonya'nın Yunanistan'a Ait Olan Kısmına Mülteci Yerleşiminin Ekonomik Sonuçları (1923-1932)" **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 89; Meryem Orakçı, "Karamanlıca Muhacir Sedası Gazetesine Göre Yunanistan'da Mübadelenin İlk Yılları ve Türkçe Konuşan Ortodoksların Yaşadığı Sorunlar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S: 65 Güz-2019, s. 274.

[134]Pınar Şenışık, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler", **Studies Of The Ottoman Domaın**, C: 6, S: 10, Şubat-2016, s.100.

yerleştirilmiştir. Bununla birlikte hükümetin mübadele meselesini bir iç mesele olarak belirleyip dış yardımı reddetmesi ise iskân sürecinin uzamasına neden olmuştur.

Özetlemek gerekirse, Türkiye ve Yunanistan toplumlarının tarihsel süreçlerindeki yaşanmışlıklar mübadele konusunda her iki ülkede farklı algının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu noktada örneğin mübadele konusu Yunanistan'da, askeri ve siyasi başarısızlıkların bir sonucu olarak değerlendirilirken Türkiye'de ise İttihat ve Terakki ile başlayan ve Cumhuriyet döneminde de devam edecek olan nüfusun homojenleştirilmesi/ulus inşası için gerekli ve olumlu bir gelişme olarak nitelendirilmiştir[135].

Sonuç

Bu çalışmada, Lozan Barış Konferansı'nın ilk döneminde Türkiye ve Yunanistan Devletleri arasında 30 Ocak 1923 tarihinde imza edilen zorunlu nüfus mübadelesi ve taraflar açısından sonuçları ele alınmıştır. Nüfus mübadelesinin, tarihi olaylar ve azınlıkların ülke içinde yarattığı karışıklıklardan beslenmiş olsa da, homojen bir ulus meydana getirme çabasında olan Türkiye ve Yunanistan'ın bünyelerindeki azınlıklardan kurtulma arayışlarının bir sonucu olarak ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu anlamda mübadelenin, Ermeni tehciri (1915) ile birlikte, Türk ulus kimliğinin oluşmasındaki önemli aşamalar olmuştur. Bu doğrultuda Türk ulus devleti üzerindeki kalıcı etkileri açısından, bu

[135]Çağlar Keyder, "Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları" **Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi**, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 53; Tuncay Ercan Sepetçioğlu, "İki Tarihsel 'Eski' Kavram, Bir Sosyo-Kültürel 'Yeni' Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir", **Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Y: 18, S: 3, Ocak-2014, s. 58.

iki olayın paralel sonuçları olmuştur: söz konusu olaylar, etnik olarak homojenleşmiş bir Türk coğrafyasının yaratılmasını sağlamıştır.

Fransız inkılabının (1789) ortaya çıkardığı milliyetçilik/bağımsızlık düşüncesi bünyesinde farklı dil, din ve ulusu barındıran Osmanlı Devleti'ni de etkilemiştir. Bu dönemde bağımsızlık düşüncesinin Osmanlı'nın Balkan coğrafyasında kendini göstermesi Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında oldu. Bu savaş sonrasında imza edilen Edirne Antlaşması (1827) ile bağımsız Yunanistan ortaya çıktı. Bağımsız Yunanistan'ın ortaya çıkışında Filik-i Eterya Cemiyeti'nin çalışmaları ile başta Rusya olmak üzere Fransa ve İngiltere'nin verdiği güçlü destek etkili oldu. Bu şekilde bağımsızlığını kazanan Yunanistan Megali İdea (Büyük Ülkü) düşüncesi doğrultusunda büyüme siyaseti geliştirdi. Bu siyasetin özünde gerek coğrafya gerekse nüfus olarak Osmanlı'ya karşı büyüme vardı. Bunun sonucu olarak uluslararası şartların el verdiği her türlü zeminde Yunanistan Osmanlı Devleti aleyhine genişlemekten geri durmazken sistematik olarak ele geçirdiği her toprak parçasından Türkleri/Müslümanları terke zorlamış ve buralarda tam bir Yunan nüfusu oluşturmaya girişmiştir.

Balkan savaşları sonrasında Osmanlı ve Yunan yöneticiler arasında Makedonya'daki Türkler ile İzmir ve çevresindeki Rumların zorunlu olmayan/gönüllülük esasına dayanan bir şekilde mübadele edilmesi için sözlü anlaşmaya varıldı. Ancak kısa süre sonra Birinci Dünya savaşının başlaması ile bu uygulama askıya alınmak zorunda kalındı. Megoli İdea düşüncesinin yılmaz savunucusu durumundaki Venizelos Paris Barış Konferansı'nda (1919) Yunanistan'ın tarihi uzantısı saydığı Batı Anadolu'nun Yunanistan'a verilerek buradaki Türkler ile İç

Anadolu'daki Rumların mübadele edilmesi fikrini ortaya attı. Bundan kısa süre sonra İngilizlerin Batı Anadolu'da güçlü bir İtalya yerine zayıf bir Yunanistan görmek istemeleri sonucunda Yunan Ordusu 15 Mayıs 1919 tarihinde İzmir'e çıktı. Yaklaşık kırk ay süren Türk İstiklal Harbi sürecinde yaşananlar savaşın kazanılmasından sonra artık hiçbir şeyin iki toplum arasında eskisi gibi olmayacağını ortaya koyuyordu. Yunan ordusunun tıpkı işgalin başlangıcındaki gibi Anadolu'yu terk ederken de giriştiği yakıp yıkmalar sonucu yaptıklarının intikamının alınmasından korkan Rumlar Yunan Ordusu ile birlikte Anadolu'yu boşaltmaya başladı. Bu hareketliliğin sonucu olarak kısa süre içerisinde 1.000.000 Anadolu Rum'u Yunanistan sahiline çıktı. Bu dönemde ekonomik ve siyasi çöküntü halinde bulunan Yunanistan yönetimi askeri yenilginin halk üzerindeki psikolojik ağırlığını dağıtmak için gelenleri Türklerin evlerine ve arazilerine yerleştirmeye başladı. Yunan yönetimi bu hareketiyle Türklerin güvenlik tehlikesinde oldukları hissini doğurarak Anadolu'ya yönelmesini amaçladı.

Sonuçta Birinci Dünya savaşını bitiren ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş senedi olarak nitelenen Lozan Barış Konferansı'nda Türk-Yunan ahali değişimi görüşmeleri İngiltere'nin baş delegesi Lord Curzon'un isteği ile ülke ve askerlik sorunları komisyonuna bağlı azınlıklar alt komisyonunda görüşüldü. Lozan'a giden Türk heyetine TBMM tarından verilen talimatnamede azınlıklar için mübadele teklifi önerildi. Aynı şekilde Yunan tarafı da mübadeleyi isterken uygulamanın gönüllülük esası taşımasını istiyordu. İngiltere ve denetimindeki Cemiyeti Akvam ise uygulamanın en kısa sürede sonuca erdirilmesi için zorunlu olmasını düşünüyordu. Yapılan görüşmeler sonucunda 30 Ocak 1923 tarihinde

imzaladıkları sözleşme ile Türkiye ve Yunanistan uygulamanın zorunlu ve din esasına dayanmasını kabul etti. Söz konusu sözleşme gereğince her iki devlet Yunanistan tabiiyetindeki Müslümanlar ile Türkiye tabiiyetindeki Ortodoks Rumları 1 Mayıs 1923 tarihinden başlamak suretiyle zorunlu göçe tabi tutmayı kabul etti. Ayrıca söz konusu iki devlet göçmenlerini ülkelerinden çıkardıkları eski tebaalarından kalan arazilere yerleştirmeyi ve taşınma sırasında göçmenlerin ekonomik kayba uğratılmaması yükümlendi. Ancak bu durum uygulama sırasında ve sonrasında iki ülke içinde yerine getirilememe özelliği taşımış ayrıca uygulama sürecinde iki tarafın birbirine olan güvensizliği etabli/yerleşik ve bağlı olarak patrikhane meselelerinin yaşanmasına neden oldu.

Türkiye mübadele sürecini yönetecek kurumsal yapıyı "*Mübadele İmar İskân Vekâleti*" adıyla hayata geçirdi. Bu Vekâlet iskân noktalarının belirlenmesi, mübadillerin getirilmesi, iaşe ve diğer ihtiyaçlarının karşılanması, arazi, araç-gereç yardımlarının yürütülmesi gibi konulardan sorumlu idi. Diğer taraftan nüfus mübadelesi, sadece bu uygulamadan etkilenen insanların hayatlarını kökten değiştirerek telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurmamış aynı zamanda Türkiye ve Yunanistan'ın ekonomik, siyasi ve sosyal yaşamlarında da önemli etkiler meydana getirmiştir.

Bu noktada Türkiye, 19. Yüzyıldan itibaren çevreden-merkeze doğru gerçekleşen göç hareketlerinden edindiği tecrübe ile mübadilleri toplumsal hayata daha çabuk katmayı başardığını söylemek mümkündür. Bu başarıda mübadillerin dil, din, ırk noktasında yüksek düzeyde homojenlik göstermesi ayrıca ülkeye adapte olma yönünde irade göstermeleri etkili oldu. Buna karşın ülkeyi yönetenlerin dışardan

yardım almadan süreci mübadeleyi tamamlama iradesi süreçte bazı sıkıntıların yaşanmasına da sebep oldu. Anadolu'dan ayrılan Ortodoks Rumların ekonomik faaliyet alanları incelendiğinde ülkeden çıkanların şehirli ve sermaye birikimi olduğu görülürken ülkeye gelenler ise köylü ve sermaye yetersizliği söz konusudur. Dolayısıyla Türkiye ekonomik olarak bu uygulamadan daha ağır etkilense de sürecin ülkeyi yönetenler tarafından İttihat ve Terakki ile başlayan ekonomik hayatın Türkleştirilmesi yolunda bir aşama olarak değerlendirildiğini söylemek mümkündür. Yunanistan'da yapılan iskân sürecinin ise ekonomik, siyasi ve toplumsal sonuçları daha ağır olmuştur. Bu sürecin ağırlaşmasındaki en temel sebep Türkiye'ye göre ülkeye gelen göçmen sayısının yaklaşık üç kat fazla olmasıdır. Buna ek olarak Yunanistan'da sadece göçmenlerden oluşan bir nüfusun meydana gelmesine sebep olacak şekilde yeni yerleşim yerlerinin oluşturulması toplumsal hayata uyumu zorlaştırdı. İskân sürecinde harcanan paralar 1932'deki iflasta önemli bir sebep olurken göçmenlerin süreçte yaşadıkları sıkıntılar onların gelecekteki siyasi tercihlerini de etkilemiş ayrıca başta ABD olmak üzere Avrupa'nın farklı ülkelerine göçlerin yaşanması sonucunu doğurmuştur.

Sonuç olarak söylemek gerekirse, mübadele ile Türkiye'nin, yüzyıllardır emperyalist devletlerin kendi içişlerine karışmak için kullandığı bir kozu da onların elinden aldığını söylemek mümkündür. Bu devletler, kendi ülkelerindeki azınlıklardan ve hatta kendi insanının birçok sosyal tabakasından daha iyi imkânlara sahip olan gayr-i Müslimleri Osmanlının içişlerine karışabilmek için bir koz olarak kullanmışlar ve bunda başarılı da olmuşlardır. Devlet, hem içerde Batılı devletlerin kışkırttığı problemlerle, hem de aslında kendilerinin çıkarttığı bu

problemleri dillerine dolayıp Osmanlı Devleti'nin içişlerine yön vermeye kalkışan devletlerle uğraşmak zorunda kalmıştır. İşte Türkiye Cumhuriyeti'ni kuran irade ulus devlet bünyesinde aynı durumları yaşamak istememiştir. Mübadele uygulaması da bu manada önemli bir adım özelliği taşımıştır.

KAYNAKÇA

Abadan, Y. (1938). Harp Sonu Muahedelerine Nazaran Lozan'ın Hususiyetleri, Arkadaş Matbaası, İstanbul.

Ağanoğlu H. Y. (2001). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makûs Talihi Göç, Kum Saati Yayınları, İstanbul.

Akalın H. (2000). Ege'de Bahar Gül mü Diken mi!, Ümit Yayıncılık, Ankara.

Akgün S. (1986). Birkaç Amerikan Kaynağında Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler Tarih Boyunca Türk-Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974'e Kadar), A.T.A.S.E. Başkanlığı Yayınları, Ankara, s. 241-277.

Aktar A. (2000). Varlık Vergisi ve 'Türkleştirme' Politikaları, İletişim Yay., İstanbul.

Alexandris A. (2005). "Din ve Etniste: Yunanistan ve Türkiye'deki Azınlıkların Kimlik Meselesi" Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Anzerlioğlu Y. (2016). Karamanlı Ortodoks Türkler, Phoenix Yayınevi, Ankara.

Arı K. (1992). Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: 8, S: 23, Ankara, 409-420.

Arı K. (2003). Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Armaoğlı F. (2005). 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995), Alkım Yayınevi, İstanbul.

Balta E. (2015). Nüfus Mübadelesi, Çev. Müfit Günay-Ahmet Akşit-Melike Işık Durmaz, İnkılâp Yayınları, İstanbul.

Belli M. (2006). Türkiye-Yunanistan Nüfus Mübadelesi: Ekonomik Açıdan Bir Bakış, Çev. Müfide Pekin, Belge Yayınları, İstanbul.

Bilsel C. (1998). Lozan, C: 2, Sosyal Yayınları, İstanbul.

Bozdağlıoğlu Y. (2014). Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Sonuçları, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Y: 18, S: 3, s. 9-32.

Budak Ö. (2010). Mübadele Meselesi ve Lozan'da Çözümü, Karadeniz Araştırmaları Dergisi, S: 26, s. 129-142.

Budak M. (2018). 99 Soruda Lozan, Ketebe Yayınevi, İstanbul.

Çapa M. (1998). Lozan'da Öngörülen Türk Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyetinin Katkıları, A.Ü.T.İ.T.E. Atatürk Yolu Dergisi, S: 2, s. 241-256.

Çapa M. (1990). Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı, A.Ü.T.İ.T.E. Atatürk Yolu Dergisi, C: 2, S: 5, s. 49-69.

Çapa M. (1991). İstikbal Gazetesine Göre Trabzon'da Mübadele ve İskân, A.Ü.T.İ. T.E. Atatürk Yolu Dergisi, S: 8, s. 631-642.

Çelebi E. (2019). "Türklerde İskân Siyasetine Bir Örnek: Mübadele Suretiyle Türkiye'ye Gelen Mübadiller İçin Belirlenen İskân Mıntıkaları, Mübadillerin İskânında Karşılaşılan Sorunlar ve Tartışmalar" Tarih Yolunda Bir Ömür Prof. Dr. İsmail Özçelik'e Armağan, Ed. Burak Kocaoğlu, Berikan Yay., Ankara, s. 209-238.

Develioğlu F. (1993). Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat: Eski ve Yeni Harflerle, Aydın Kitabevi, Ankara.

Dündar F. (2008). Modern Türkiye'nin Şifresi-İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918), İletişim Yayınları, İstanbul.

Evsile M. (2020). Tek Parti Döneminde Türkiye'de Günlük Hayat (1923-1950), Hiperyayın, İstanbul.

Gürel Ş. S. (1993). Tarihsel Boyut İçinde Türk-Yunan İlişkileri (1821-1993), Ümit Yayıncılık, Ankara.

Halaçoğlu A. (1995). Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913), Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

Hatipoğlu M. (1997). Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan (1923-1954), Siyasal Kitabevi, Ankara.

Hatipoğlu M. (1998). Yunanistan'daki Gelişmelerin Işığında Türk-Yunan İlişkilerinin 101 Yılı (1821-1922), Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Hirschon R. (2005). "Ege Bölgesi'ndeki Ayrışan Halklar" Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

İpek N. (2000). Mübadele ve Samsun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

İskân Tarihçesi (1932). Hamit Matbaası, İstanbul.

Kayam H. C. (1993). Lozan Barış Antlaşmasına Göre Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Konunun TBMM'de Görüşülmesi, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: 9, S: 27, s. 581-608.

Keyder Ç. (2005). "Nüfus Mübadelesinin Türkiye Açısından Sonuçları" Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Kontogiorgi E. (2005). Makedonya'nın Yunanistan'a Ait Olan Kısmına Mülteci Yerleşiminin Ekonomik Sonuçları (1923-1932) içinde Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Macar E. (2003). Cumhuriyet Döneminde İstanbul Rum Patrikhanesi, İletişim Yayınları, İstanbul.

Mandacı N. (2014). Ulus-Kurma Süreçleri ve Nüfus Mübadeleleri: Dün-Bugün, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Y: 18, S: 3, s. 85-104.

Meray S. L. (1969). Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar, Belgeler, C: 1, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.

Milas H. (2005). "Türk Edebiyatında Nüfus Mübadelesi" Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Nur R. (1999). Lozan Hatıraları, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

Orakçı M. (2019) "Karamanlıca Muhacir Sedası Gazetesine Göre Yunanistan'da Mübadelenin İlk Yılları ve Türkçe Konuşan Ortodoksların Yaşadığı Sorunlar", A.Ü. T.İ.T.E. Atatürk Yolu Dergisi, S: 65, s. 263-299.

Oran B. (1991). Türk-Yunan İlişkilerinde Batı Trakya Sorunu, Bilgi Yay., Ankara.

Oran B. (2002). Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, İletişim Yayınları, İstanbul.

Oran B. (2005). "Kalanların Öyküsü" Ege'yi Geçerken 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Der. Renee Hirschon, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Öksüz H. (2000). Türk-Rum Mübadelesinin Sebep ve Bazı İstisnaları, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C: 16, S: 48, s. 753-768.

Sepetçioğlu T. E. (2014). İki Tarihsel 'Eski' Kavram, Bir Sosyo-Kültürel 'Yeni' Kimlik: Mübadele Nedir, Mübadiller Kimlerdir, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Y: 18, S: 3, s. 49-84.

Soysal İ. (1983). Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Söylemezoğlu G. S. (1950). Hariciye Hizmetinde 30 Sene (1892-1922), Şaka Matbaası, İstanbul.

Şenışık P. (2016). 1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi: Erken Cumhuriyet Döneminde Modern Devlet Pratikleri ve Dönüşen Kimlikler, Studies Of The Ottoman Domaın, C: 6, S: 10, s. 83-118.

Türkgeldi A. F. (1987). Görüp İşittiklerim, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

Ürer L. (2003). Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları, Derin Yayınları, İstanbul.

Yellice G. (2018). İzmir'de Megali İdea'nın Son Günleri: 30 Ağustos 1922'den 15 Eylül 1922'ye Yunan Basınında Küçük Asya Felaketi, The Journal of Academic Social Science Studies, S: 70, s. 503-530.

Yıldırım O. (2006). Diplomasi ve Göç: Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

ISBN: 978-625-8213-66-9